

Мельник С.С.,

аспірант,

Державний вищий навчальний заклад
«Університет банківської справи»

АБСТРАКТНА МОДЕЛЬ ФІНАНСОВОГО ШАХРАЙСТВА В КОМЕРЦІЙНОМУ БАНКУ

Анотація. У статті розглянуто модель фінансового шахрайства в комерційному банку, яка враховує причини фінансового шахрайства в комерційному банку; характерні елементи фінансового шахрайства та його цикл і етапи.

Ключові слова: модель фінансового шахрайства, фінансове шахрайство, комерційний банк, фінансове шахрайство в комерційному банку, причини фінансового шахрайства, цикл фінансового шахрайства.

Постановка проблеми. Комерційний банк, усвідомлюючи ризики фінансового шахрайства, намагається забезпечити себе від втрат фінансових ресурсів, але такі намагання часто недостатньо результативні. Причина полягає у тому, що шахраї швидко адаптуються до діяльності комерційного банку, яка спрямована на виявлення фінансового шахрайства. Через це боротьба комерційного банку із проявами фінансового шахрайства швидко втрачає актуальність, оскільки навіть незначні новації та зміни в діяльності шахраїв применшують ефективність його виявлення. Завадити такому стану речей допоможе представлення фінансового шахрайства у вигляді абстрактної моделі, яка, крім іншого, враховує властивості, за якими його можна виявити незалежно від варіацій здійснення в комерційному банку. Це дасть змогу, незважаючи на маніпулювання та здатність шахраїв швидко пристосовуватись до змін в діяльності комерційного банку, підвищити результативність боротьби з фінансовим шахрайством в комерційному банку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. С.С. Чернявський, характеризуючи способи вчинення фінансового шахрайства, звертає увагу на схематичні особливості здійснення фінансового шахрайства [1, с. 197–200]. О.І. Барановський, досліджуючи фінансову безпеку комерційного банку, виокремлює протиправні прийоми клієнтів, загрози фінансовим ресурсам, шахрайство, яке здійснюється з використанням банківських інструментів тощо [2, с. 177–179]; ці елементи є невід'ємними рисами фінансового шахрайства, врахування яких доцільне під час складання моделі. Крім цього, слід взяти до уваги алгоритми присвоєння активів за окремими видами шахрайства, які розроблено Дж.Т. Уеллсом [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Шахраї постійно адаптують свої маніпуляції до середовища функціонування комерційного банку та його діяльності, яка спрямована на боротьбу з фінансовим шахрайством. Цим применшується загальна результативність заходів комерційного банку, спрямована на запобігання втратам фінансових ресурсів ним та його клієнтами внаслідок фінансового шахрайства. У зв'язку з цим постає завдання створення абстрактної моделі фінансового шахрайства в комерційному банку, а саме моделі, яка враховувала б властивості фінансового шахрайства,

за якими можливо виявити його, незалежно від виду та варіацій здійснення в комерційному банку.

Мета статті полягає у складанні абстрактної моделі фінансового шахрайства, яка слугуватиме основою в організації боротьби з ним у комерційному банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модель у загальному розумінні є спрощеним об'єктом, який зберігає лише найважливіші властивості дійсного, наявного об'єкту чи системи [4]. Крім цього, важливою рисою моделювання є врахування властивостей, які суттєві для цілей конкретного моделювання.

Таким чином, абстрактна модель фінансового шахрайства в комерційному банку повинна враховувати не тільки його істотні властивості, характеристики, елементи та інші складники, але й мету її створення. Через фінансові втрати, яких зазнають комерційні банки внаслідок фінансового шахрайства, модель повинна бути прийнятною для організації ефективної боротьби з фінансовим шахрайством в комерційному банку. Залежно від деталізації модель може включати велику кількість складників, але найбільш визначальними у дійсному дослідженні є врахування причин фінансового шахрайства в комерційному банку, елементів та циклу фінансового шахрайства.

Стосовно причин фінансового шахрайства в комерційному банку. Фахівці із боротьби з економічними злочинами акцентують увагу на передумовах шахрайства, які є визначальними для його моделювання. Як передумови наводиться «трикутник шахрайства», який сформувався на основі гіпотез Дональда Крессі [3, с. 30]: 1) тиск фінансових обставин, або мотив; 2) можливість здійснити і приховувати шахрайство; 3) здатність виправдати ці дії. «Трикутник шахрайства» широко використовується, але причини, які він визначає, потребують уточнення відповідно до сучасної банківської практики. Через те, що переважно фінансове шахрайство здійснюється вищими посадовими особами та власниками комерційних банків (вони зазвичай матеріально забезпечені), «тиск фінансових обставин» не має такої визначальної ролі в сучасній банківській практиці фінансових зловживань. Крім цього, слід враховувати здатність особи до шахрайської діяльності, тобто вроджені та набуті особисті якості до такої діяльності (здатність здійснення). Також фундаментальною причиною є наявність можливостей приховати фінансове шахрайство, яка уможливується завдяки посадовим повноваженням чи іншому суттєвому впливу (дистанційний вплив на програмно-технічні комплекси забезпечення банківського грошового обігу). Важливою є наявність можливостей з уникнення відповідальності у разі виявлення фінансового шахрайства або наявність впевненості у спроможності уникнути відповідальності. Ця причина робить фінансове шахрайство в комерційному банку схожим на окремий бізнес-напрямок недобросовісного збагачення.

Таким чином, причини фінансового шахрайства в комерційному банку полягають у наявності трьох мотивів (здатність

здійснення, обґрунтування та бажання (матеріальне, моральне)) та трьох передумов (можливість здійснення, наявність повноважень з укріття фінансового шахрайства та здатність уникнути відповідальності).

Стосовно елементів, якими утворено фінансове шахрайство в комерційному банку. Фінансове шахрайство в комерційному банку є складним явищем, яке виокремлюється предметом недобросовісного заволодіння; місцем здійснення фінансового шахрайства; сферою існування фінансового шахрайства; суб'єктами фінансового шахрайства; спрямованістю (орієнтованістю) фінансового шахрайства; маніпуляціями, які уможливають фінансове шахрайство; інструментарієм його здійснення.

Предметом недобросовісного заволодіння зі фінансового шахрайства в комерційному банку є грошові кошти. Заволодіння ними відбувається безпосередньо (отримання кредиту на підставних чи фіктивних осіб) або із застосуванням недобросовісних фінансових маніпуляцій, які дають змогу набути прав фінансових вимог чи навпаки, уникнути виконання фінансових зобов'язань.

Місцем здійснення фінансового шахрайства є фінансові відносини з комерційним банком. Місце здійснення обумовлює сферу існування фінансового шахрайства. Сфера є визначальною для фінансового шахрайства, оскільки тут виокремлюється спектр відносин, в межах яких відбувається недобросовісне заволодіння грошовими коштами. Такою сферою є банківський грошовий обіг. В модельному плані слід вирізняти суб'єкту роль комерційного банку у фінансовому шахрайстві та роль його як особи, яка забезпечує банківський грошовий обіг.

Суб'єктами (учасниками) фінансового шахрайства є особи шахрая (маніпулятора та осіб, які йому асистують) та ошуканого. Існують різні думки стосовно кількості учасників фінансового шахрайства. Переважно вони зосереджені навколо того, що фінансове шахрайство передбачає як мінімум 2 осіб (в одному місці грошові кошти повинні бути втрачені, а в іншому місці відбувається недобросовісне заволодіння ними). Слід врахувати специфічну діяльність комерційного банку, яка дає змогу основні ролі реалізувати в одній особі, тобто комерційний банк може виступати одночасно в ролі фінансового шахрая і в ролі ошуканого. В розпорядженні комерційного банку є власні, залучені і запозичені фінансові ресурси. Через це фінансове шахрайство в комерційному банку може відбуватись внаслідок недобросовісного заволодіння залученими і запозиченими фінансовими ресурсами, що дає змогу виокремити особливий його випадок, не типовий для інших сфер прояву цього явища, а саме коли в одному суб'єкті співпадають шахрай та ошуканий.

Фінансове шахрайство в комерційному банку суб'єктно орієнтовано, тобто може бути спрямовано проти комерційного банку або проти його клієнтів. Банківські злочини свідчать про те, що шахраями виступають не тільки комерційний банк або його клієнти, адже ініціатива такої недобросовісної діяльності може належати й іншим особам, які не є клієнтами комерційного банку чи будь-яким іншим чином пов'язані з ним.

Способи впливу (маніпуляції) – елемент, із яким найчастіше уособлюється фінансове шахрайство. Вони є спрямованою дією (маніпуляції) на зміну фінансової поведінки особи для уможливлення фінансового шахрайства. Вони є типовими незалежно від виду фінансового шахрайства, сфери його здійснення тощо. Зазвичай, але не обмежуючись, такі маніпуляції є обманом та неправдивою інформацією; зловживанням довірою,

необізнаністю, службовим становищем, іншим суттєвим впливом; примусом внаслідок матеріальної чи психологічної залежності, потреби; комерційним підкупом (хабаром); використанням «ліній лояльності» (вертикальних та горизонтальних ліній лояльності [5, с. 94]) тощо. Маніпуляції з уможливлення фінансового шахрайства слід відокремлювати від інструментарію здійснення фінансового шахрайства. Маніпуляції спрямовані з боку фінансового шахрая на особу, яка в результаті фінансового шахрайства втрачає грошові кошти. Тобто відбувається вплив шахрая на особу, яку він намагається ошукати, в частині рішень стосовно руху фінансових ресурсів. Наслідками такого впливу є споживання ошуканим певних банківських продуктів, взаємодія із підставними особами тощо. В результаті цього він втрачає грошові кошти.

Інструментарій фінансового шахрайства в комерційному банку не обмежується операціями, послугами та продуктами комерційного банку, пов'язаними з рухом фінансових ресурсів (рух грошових коштів по банківським рахункам), набуттям фінансових вимог чи виконанням фінансових зобов'язань. Інструментарій слід вирізняти залежно від напрямів застосування: 1) заволодіння об'єктом фінансового шахрайства; 2) приховування фінансового шахрайства; 3) легалізації набуття в результаті фінансового шахрайства.

Інструментарієм заволодіння об'єктом фінансового шахрайства в комерційному банку є: 1) підроблена (сфальшована) документація і звітність, зокрема банківські документи, які засвідчують незакінчені фінансові відносини тощо; 2) підроблені фінансові цінності (підробка банківських банкнот, банківських металів, цінних паперів тощо); 3) застосування шкідливого програмно-технічного обладнання, яке дає змогу отримувати конфіденційну та таємну інформацію, здійснювати несанкціоновані платежі та отримувати грошові кошти тощо; 4) умисна затримка в часі виконання фінансових операцій тощо; 5) використання отриманих фінансових ресурсів не за цільовим призначенням; 6) надання/взяття неякісного забезпечення для виконання фінансових зобов'язань; 7) застосування цінних маніпуляцій; 8) не відображення в обліку фінансових операцій; 9) примушення до споживання банківських продуктів; 10) фіктивний продаж/придбання активів; 11) придбання «сміттєвих» активів (таких, що не мають ринкової вартості) тощо.

Інструментарієм приховування фінансового шахрайства в комерційному банку є: 1) знищення електронних та матеріальних носіїв інформації; 2) імітація форс-мажорних обставин та інших техногенних і антропогенних явищ; 3) імітація нормальності господарської діяльності, яка призвела до фінансових втрат; 4) маніпулювання змістом електронних та матеріальних носіїв інформації; 5) фальшування бухгалтерської та фінансової звітності; 6) службова фальсифікація; 7) залучення фіктивних та підставних осіб; 8) банкрутство та ліквідація тощо.

Інструментарій легалізації грошових коштів, отриманих в результаті фінансового шахрайства в комерційному банку, є: 1) імітація набуття фінансових ресурсів у борг; 2) імітація набуття грошових коштів в результаті господарської діяльності; 3) набуття грошових коштів безоплатним шляхом; 4) отримання майна в оренду тощо.

Стосовно етапів фінансового шахрайства в комерційному банку. Фінансове шахрайство – це не ситуативна дія, а завчасно ретельно спланована та організована діяльність з чіткою матеріальною метою. Фінансове шахрайство характеризується типовістю цілей, повторюваністю дій, послідовні-

стю здійснення та латентністю прояву тощо. Такі характеристики дають можливість розглядати його як явище, яке має виражений цикл з чіткими етапами. Цикл та етапи фінансового шахрайства в комерційному банку ще не набули достатньої наукової уваги, але існують окремі міркування. На думку В.Д. Ларічева, Д.Н. Іконнікова, І.Н. Борисова, М.С.О. Кязімова, А.В. Ольховської [6, с. 31], шахрайські посягання на власність передбачають два етапи: перший – введення в оману, другий – заволодіння чужим майном. С.С. Чернявський [1, с. 128] є прихильником підходу із розподілом фінансового шахрайства на такі три етапи: підготовка, здійснення та приховування. О.А. Глебов [7, с. 74] вводить поняття «життєвого циклу шахрайства» та розділяє його на такі три етапи: підготовка атаки, її реалізація та монетизація (отримання вигоди). Обмеження фінансового шахрайства в комерційному банку такими етапами призводить до нечіткого розмежування фінансового шахрайства з іншими майновими посяганнями. Зазначені підходи стосовно етапів та циклу фінансового шахрайства не виявляють його складності та повноти. Вони лише демонструють етапи примітивної недобросовісної діяльності з матеріальною метою. Це приводить до того, що фінансове шахрайство в комерційному банку може бути зведено до простих недобросовісних дій (виявлення лише фрагмента системи фінансового шахрайства), тоді як уся його система може бути взагалі невиявленою та навіть неусвідомленою.

Окремі недобросовісні дії, які відносять до фінансового шахрайства в комерційному банку (витягування купюр із пачок, підміна справжньої валюти фальшивою, втрата купюри під час перерахування, невнесення в касу коштів за депозитним договором тощо), на нашу думку, є крадіжкою. Крадіжка передбачає у певному сенсі оману та заволодіння фінансовими ресурсами, що відповідає підходу з визначенням 2-х етапів, або підготовку атаки, її здійснення (атаки) та монетизацію (відповідно до підходу О.А. Глебова). Наявні етапи не виявляють унікальності досліджуваного явища.

Найбільш влучний етап, який чіткіше визначає фінансове шахрайство як відособлене явище, визначений С.С. Чернявським, а саме приховування. Але такий етап не є завершенням фінансового шахрайства.

Важливими передумовами фінансового шахрайства в комерційному банку є наявність можливостей (повноважень) із укриття та приховування недобросовісної діяльності. Це передбачає окремі дії, які визначають такий етап, як укриття слідів та приховування наслідків (погоджуємось із С.С. Чернявським). Але, як вже зазначалось, цей етап не слід вважати завершальним.

Недобросовісність заволодіння майном, зокрема фінансовими ресурсами та отримання будь-яких неправомірних переваг, передбачає те, що все отримане повинно пояснюватися загалом, бути легалізованим. Для такої мети фінансові шахраї імітують правомірність джерел набуття майна, зокрема грошо-

вих коштів. «Добросовісність» набуття підтверджується договорами, деклараціями та іншим документальними поясненням наявних грошових коштів. Завершенням циклу фінансового шахрайства в комерційному банку є відкрите, демонстраційне володіння, розпорядження грошовими коштами (рис. 1).

Цикл здійснення фінансового шахрайства в комерційному банку – це ланцюгова реалізація таких етапів: 1) задум та підготовка здійснення; 2) застосування маніпуляцій, спрямованих на організацію заволодіння грошовими коштами; 3) шахрайське заволодіння грошовими коштами; 4) укриття слідів та приховування наслідків фінансового шахрайства в комерційному банку; 5) імітація добросовісності набуття (легалізація) грошових коштів; 6) відкрите володіння/використання/розпорядження фінансовими ресурсами, набутими в результаті фінансового шахрайства. Цикл фінансового шахрайства в комерційному банку закладає в модель хронологію дій, що значно підвищує її практичну значимість.

Стосовно моделі фінансового шахрайства в комерційному банку. У сучасних дослідженнях виділяються складові фінансового шахрайства, але не приділяється належної уваги зв'язкам між ними. Такі підходи є суто технічними переліками елементів фінансового шахрайства та застосовуються під час складання його видових переліків або під час визначення характеристик. Цього недостатньо для моделювання фінансового шахрайства в комерційному банку. Слід застосовувати системний підхід, який допоможе представити досліджуване явище цілісно, представити навіть ті істотні зв'язки, які ретельно приховуються. Зокрема, шляхом розгляду фінансового шахрайства як цілісної системи, а не як комплексу. Комплексність передбачає те, що елементи функціонують самостійно один від одного, а результат комплексу визначається сумою результатів його елементів. Якщо комплекс позбавити окремого елементу, то він буде функціонувати і буде результативним, за винятком фрагментарного результату, який створював вилучений елемент. З точки зору системи всі елементи організовані для отримання загального результату, який не може бути досягнутим без їх цілісної взаємодії, організації. У разі позбавлення хоча б одного елементу система руйнується або її результат змінюється та вже не відповідає меті її створення. Розгляд фінансового шахрайства як системи слід закладати в його модель, що більш точно відтворить це явище. Таким чином, модель фінансового шахрайства в комерційному банку є системою, яка увібрала в себе характерні властивості досліджуваного явища та взаємозв'язки між його елементами. Абстрактну модель в знаковій формі відтворення представлено на рис. 2.

Банківські продукти та послуги, операції комерційного банку адаптуються шахраями для використання їх як інструментарію здійснення фінансового шахрайства. З цією метою шахраї запроваджують, наприклад, зміну власників і керівників позичальника (може виступати як особа, яка асистує шахраю) після отримання кредиту на підставних осіб, можуть

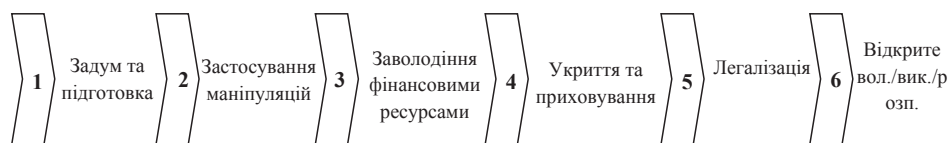

Рис. 1. Цикл фінансового шахрайства в комерційному банку

Джерело: складено автором

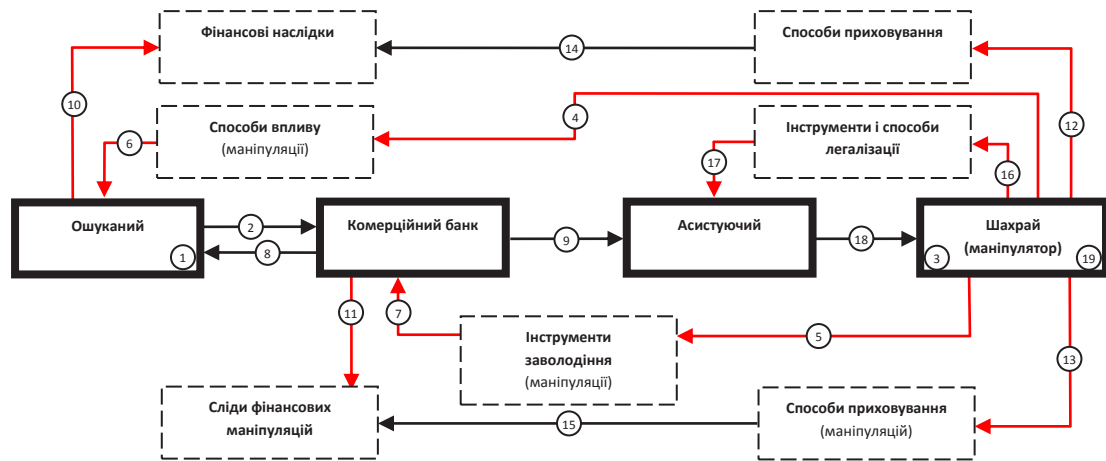

Рис. 2. Абстрактна модель фінансового шахрайства в комерційному банку

Джерело: складено автором

Умовні позначення: Етап: задум та підготовка фінансового шахрайства. 1) володіння грошовими коштами; 2) розміщення грошових коштів в комерційному банку; 3) намір заволодіння грошовими коштами. Етап: організація недобросовісного заволодіння фінансовими ресурсами. 4) Визначення способів впливу, які уможливають фінансове шахрайство; 5) розробка інструментів заволодіння фінансовими ресурсами. 6) застосування способів впливу; 7) застосування інструментів заволодіння. Етап: заволодіння фінансовими ресурсами. 8) Споживання банківського продукту; 9) недобросовісне заволодіння грошовими коштами; 10) настання фінансових наслідків; 11) залишок слідів маніпуляції. Етап: укриття слідів здійснення та приховування фінансових наслідків. 12) Визначення способів приховування; 13) визначення інструментів приховування; 14) застосування способів приховування; 15) застосування інструментів приховування. Етап: імітація добросовісного набуття фінансових ресурсів (легалізація). 16) Визначення можливостей з імітації джерел добросовісного набуття грошових коштів; 17) реалізація операцій, спрямованих на імітацію добросовісного набуття грошових коштів; 18) отримання грошових коштів в результаті імітаційних операцій. Етап: володіння, використання та розпорядження. 19) Демонстраційне (відкрите) володіння, розпорядження грошовими коштами, а також їх використання.

надаватись не «якісні» застави, свідомо допускатись помилки під час оформлення фінансових відносин, які призведуть до фінансових втрат тощо.

Під час здійснення фінансового шахрайства в комерційному банку задіяно широке коло осіб. Вони можуть бути як свідомими учасниками фінансового шахрайства (особи, сприяючі шахраю), так і особами, які використані шахраєм без усвідомлення їх ролі. Шахраї під час здійснення фінансового шахрайства намагаються прямо не пов'язувати себе з грошовими коштами, які є предметом недобросовісного заволодіння. Грошові кошти спочатку спрямовують на проміжних осіб (осіб, які асистують). Тільки згодом, після легалізації та легендування, грошові кошти, здобуті недобросовісним шляхом, надходять безпосередньо до шахрая.

Фінансові наслідки виникають у ошуканої особи в результаті втрати грошових коштів. Зважаючи на це, шахраї намагаються впливати на ошукану особу з метою попередження усвідомлення ошуканою особою фінансового шахрайства та недопущення інформованості інших осіб. Следи фінансових маніпуляцій залишаються в комерційному банку у вигляді матеріальних та/або нематеріальних носіїв інформації. З метою їх укриття шахраї застосовують способи, які дають змогу їх знищити або відвернути пов'язаність із собою.

Запропонована модель фінансового шахрайства в комерційному банку враховує основні характеристики незалежно від ситуативних особливостей фінансового шахрайства. Це дає змогу більш повно організувати діяльність, спрямовану на боротьбу з фінансовим шахрайством в комерційному банку.

Висновки. В результаті дослідження складено абстрактну модель фінансового шахрайства в комерційному банку, яка вра-

ховує причини фінансового шахрайства в комерційному банку; елементи фінансового шахрайства та його цикл та етапи. Фокус подальших досліджень слід спрямувати на організацію боротьби з фінансовим шахрайством в комерційному банку та застосування механізмів виявлення, протидії та запобігання фінансовому шахрайству в комерційному банку.

Література:

1. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія] / С.С. Чернявський. – К. : Хай-Тек Прес, 2010. – 624 с.
2. Барановський О.І. Філософія безпеки : [монографія] : у 2 т. / О.І. Барановський. – К. : УБС НБУ, 2014. – Т. 2 : Безпека фінансових інститутів. – 2014. – 715 с.
3. Уэллс Дж.Т. Справочник по предупреждению и выявлению корпоративного мошенничества / Дж.Т. Уэллс ; под научн. ред. М.С. Суханова ; [пер. с англ. М.С. Суханового, Ю.Ю. Смирской, В.Л. Артемова]. – М. : Маросейка, 2008. – 480с.
4. Свободная энциклопедия Википедия. Модель (значения) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D1%8C_%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F.
5. Мельник С.С. Сутність фінансового шахрайства в комерційному банку / С.С. Мельник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – № 6 (ч. 2). – С. 91–95.
6. Преступления в сфере банковского кредитования и методика их предупреждения / [В.Д. Ларичев, Д.Н. Иконников, И.Н. Борисов, М.С.О. Кязимов, А.В. Ольховская]. – М. : Дело и Сервис, 2012. – 272 с. – (Серия «Юридические консультации», Вып. 6/2011).
7. Глебов О.А. Актуальные методы противодействия мошенничеству / О.А. Глебов // Банковское дело. – 2014. – № 9. – С. 74–76.

Мельник С.С. Абстрактная модель финансового мошенничества в коммерческом банке

Аннотация. В статье рассмотрена абстрактная модель финансового мошенничества в коммерческом банке, которая учитывает причины финансового мошенничества в коммерческом банке; характерные элементы финансового мошенничества и его цикл и этапы.

Ключевые слова: модель финансового мошенничества, финансовое мошенничество, коммерческий банк, финансовое мошенничество в коммерческом банке, причины финансового мошенничества, цикл финансового мошенничества.

Melnyk S.S. Financial fraud in a commercial bank abstract model

Summary. The article examined an abstract model of a financial fraud in a commercial bank, which takes into account causes of a financial fraud in a commercial bank, specific elements of a financial fraud, and stages of a financial fraud.

Keywords: financial fraud model, financial fraud, commercial bank, financial fraud in a commercial bank, financial fraud causes, financial fraud cycle.